

Białystok, 11 października 2022 r.

Prof. zw. dr hab. Ewa M. Guzik-Makaruk
Katedra Prawa Karnego i Kryminologii
Wydział Prawa
Uniwersytet w Białymstoku

RECENZJA

rozprawy doktorskiej Pani mgr Julii Berg-Bajraszewskiej „Zbrodnie honorowe – aspekty karne i kryminologiczne” przygotowanej pod kierunkiem naukowym dr. hab. Przemysława Konieczniaka, przedłożonej Radzie Naukowej Dyscypliny Nauki Prawne na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego w 2022 r. (ss. 332).

Recenzja składa się z siedmiu części, obejmujących rozważania dotyczące wyboru tematu, przyjętych problemów, hipotez i metod badawczych, struktury pracy i sugestii merytorycznych, oceny bibliografii, formalnej strony pracy, uwag szczegółowych oraz końcowej konkluzji po lekturze dysertacji.

I. Wybór tematu

Wybór tematu recenzowanej rozprawy doktorskiej należy uznać za nadzwyczaj trafny, bowiem na dzień dzisiejszy w szeroko pojętej literaturze przedmiotu, brakuje opracowania monograficznego dotyczącego kompleksowej analizy problematyki, którą podjęła Doktorantka. Nie był to dotychczas w polskiej literaturze temat podejmowany w formie innej aniżeli opracowania o charakterze przyczynkarskim, a w kontekście prawnokarnym i kryminologicznym prawie

zupełnie niszowy.

Na świecie każdego dnia popełniane są zbrodnie honorowe, w tym zabójstwa zwłaszcza kobiet, które pozbawiane są życia w okrutny sposób, poprzez tortury, ukamieniowanie, zasztyletowanie, uduszenie, palenie żywcem, rażenie prądem bądź skutek zmuszenia do samobójstwa przez męskich krewnych, usuwających w ten sposób plamę na honorze danego rodu.

Kontekst kulturowo-religijny popełnionego przestępstwa rzadko bywa także analizowany w praktyce polskiego wymiaru sprawiedliwości z uwagi na nieliczne stany faktyczne, które do chwili obecnej odnotowano w naszym kraju. Nie da się jednak wykluczyć, że w obliczu dużych zmian społeczno-demograficznych i nasilenia zjawiska migracji sytuacje takie mogą mieć miejsce częściej w przyszłości. Niewątpliwie istnieje potrzeba opracowania tej niełatwej problematyki z punktu widzenia prawnokarnego i w nawiązaniu do jego kryminologicznego tła. Przygotowana dysertacja stanowić będzie dużą pomoc w praktyce orzeczniczej, stąd już w tym miejscu wypada zasugerować publikację pracy po jej obronie.

Jak słusznie zauważa Autorka dysertacji, problematyka przestępstw motywowanych kulturowo stała się niezwykle aktualna w kontekście postępującego procesu globalizacji i rozwijającej się migracji, a także coraz częściej pojawiających się rozważań na temat uniwersalności prawa karnego. Autorka jako jedna z nielicznych przedstawicielek doktryny podjęła próbę rozważenia hipotetycznej możliwości uwzględnienia motywów kulturowych w odniesieniu do zabójstw „honorowych”, przy wykorzystaniu instytucji już obecnych w polskim prawie karnym i trzeba przyznać, że jest to próba udana (s. 228 i n.).

Jako w pełni przekonujące należy przyjąć stanowisko Doktorantki, iż uzasadnieniem dla podjęcia badań nad zagadnieniem zbrodni „honorowych” ze szczególnym uwzględnieniem możliwości wykorzystania na gruncie polskiego

prawa karnego tzw. obrony przez kulturę były dwa główne czynniki. Z jednej strony to postępujące zróżnicowanie kulturowe naszego kraju, które przejawia się chociażby w rosnącym odsetku ludności napływowej z krajów o innych zwyczajach i tradycji czy odmiennej hierarchii wartości, z drugiej zaś strony stosunkowo niewielkie zainteresowanie problematyką kryminologiczno-prawnych skutków tego procesu w dotychczasowej literaturze polskiej.

II. Przyjęte problemy, hipotezy i metody badawcze

Recenzowana rozprawa ma charakter teoretyczno-empirycznej analizy z przewagą tych pierwszych wątków.

W pracy sformułowano pięć głównych problemów badawczych i prawidłowo nadano im formę pytań o charakterze dogmatycznym i kryminologicznym. Były one następujące:

1. Na czym polega istota przestępstw motywowanych kulturowo, w tym zbrodni „honorowych” oraz jaka jest ich etiologia?
2. Co rozumie się w prawie pod pojęciem „obrony przez kulturę”?
3. Czy i ewentualnie, w jaki sposób motywy kulturowe są uwzględniane w ramach istniejących instytucji prawa karnego, zwłaszcza w krajach muzułmańskich?
4. Jakie instrumenty prawne są wykorzystywane w celu zwalczania zbrodni „honorowych” w wybranych krajach europejskich? W szczególności, czy są tworzone w tym celu odrębne typizacje czynów oraz specyficzne instytucje ograniczające lub wyłączające odpowiedzialność karną i jak ewentualnie one wyglądają?
5. Czy istnieje możliwość uwzględnienia przestępstw motywowanych kulturowo oraz „obrony przez kulturę” w ramach istniejących instytucji polskiego prawa karnego?

Problemy badawcze ogólne rozwinięto w postaci zagadnień szczegółowych i wskazano dwie główne hipotezy badawcze:

1. Brak jest potrzeby tworzenia kryminalizacji zbrodni „honorowych” jako przestępstw *sui generis*;
2. W ramach istniejących w polskim porządku prawnym instytucji prawa karnego materialnego istnieje miejsce dla wykorzystania „obrony przez kulturę” oraz uwzględniania na korzyść sprawcy względów kulturowych.

W celu weryfikacji postawionych problemów i hipotez badawczych Doktorantka wykorzystwała kilka metod badawczych, tj. metodę historyczną, historyczno-prawną, teoretyczno-prawną, dogmatyczno-prawną, socjologiczną, komparatystyczną oraz empiryczną.

Prawidłowo nakreślono problemy i hipotezy badawcze, ich konstrukcja jest przemyślana i nieprzypadkowa, bowiem pierwszy problem badawczy należy do obszaru kryminologicznego, a pozostałe obejmują aspekty prawnokarne. Dobór metod do realizacji założonych celów jest jak najbardziej trafny. Zwłaszcza w tym kontekście z uwagi na interdyscyplinarny charakter rozważań, wypada docenić wykorzystanie dorobku metodologicznego nauk socjologicznych, filozoficznych, antropologicznych oraz etnograficznych. Praca wiąże w sobie zatem elementy metodologii nauk społecznych, a nadto w niezbędnym zakresie humanistycznych. Słusznie bowiem zauważa Autorka, że nie sposób z powodzeniem analizować wpływu kultury na prawo oraz zrozumieć roli czynników kulturowych w życiu człowieka bez wykorzystania dorobku nauk humanistycznych.

W kontekście założonych celów pracy i postawionych hipotez sugerowałabym doprecyzowanie tytułu monografii jako „Zbrodnie honorowe – aspekty karnoprawne i kryminologiczne” zamiast „Zbrodnie honorowe – aspekty

karne i kryminologiczne”, taki bowiem tytuł trafniej oddawałby poczynione w pracy ustalenia i analizy, tym bardziej, że praca stanowi dorobek uzasadniający nadanie stopnia doktora w zakresie nauk prawnych.

III. Ocena struktury pracy i sugestie merytoryczne

Struktura pracy nie budzi wątpliwości. Autorka systematyzuje treści w prawidłowy sposób. Rozdziały: I i V stanowią najbardziej obszerną część pracy (po około 100 stron), natomiast rozdziały: II, III, IV (oscylują wokół 30 stron każdy). Taka zawartość treściowa uzasadniona jest merytorycznie i nie stanowi powodu do krytyki, jednak pewne wątpliwości budzi nierównomierne rozbudowanie spisu treści od elementów dwu – do pięcio-stopniowych (np. 2.1 do 5.5.2.1.1). Niestety daleko idący detalizm i brak równowagi w budowie spisu treści poszczególnych rozdziałów nie ułatwia właściwej percepcji. Zalecałabym zatem pewną korektę spisu treści poprzez przyjęcie ujednoczenia we wszystkich rozdziałach do struktury co najwyżej trzelementowej – rozdział, paragrafy, punkty. Trudno też ocenić, dlaczego w pewnych rozdziałach Autorka decyduje się na wprowadzenie „uwag ogólnych” (rozdziały: I, III, V), „uwag wprowadzających” (rozdział V) lub brak jakichkolwiek uwag o tym charakterze (rozdział II). Ciekawi też użycie w tytule rozdziału III określenia „państwa niezachodnie”. Ze spisu treści oraz lektury pracy wynika, że Autorka ma na myśli Pakistan, Jordanię i Turcję. Proponowałabym znaleźć jakiś inny wspólny mianownik, może po prostu przykładowo „państwa islamskie”, tym bardziej, że Pakistan ma w swej urzędowej nazwie takie odniesienie („Islamska Republika Pakistanu”). Inną propozycją jest określenie „państwa azjatyckie”, co nie będzie budzić żadnych poza geograficznymi konotacji.

Rozdział I dotyczy problemów natury społecznej i kulturowej składających się na problematykę przestępstw motywowanych kulturowo, ze szczególnym uwzględnieniem zbrodni „honorowych”. Zawarto w nim wiele

istotnych kwestii wprowadzających dotyczących wielokulturowości, sytuacji kobiet na świecie w tym kontekście, a także pozycji i roli prawa karnego wobec „obrony przez kulturę” i „przestępstw motywowanych kulturowo”.

W rozdziale II scharakteryzowano zbrodnie „honorowe”, przybliżając ich pojęcie i ujmując honor jako motyw zbrodniczy. W tej części zawarto także treści fenomenologiczne dotyczące cech wyróżniających zbrodnie honorowe oraz skali tych zbrodni na świecie i w Europie. Rzeczywiście, poznanie rzeczywistej skali zbrodni „honorowych” dokonywanych na świecie jest niezwykle trudne, a dane liczbowe dotyczące zabójstw „honorowych” są różne w zależności od źródeł, z których pochodzą. Niewątpliwie jest to problem, który można jedynie ostrożnie szacować.

Rozdział III został poświęcony analizie systemów prawnych wybranych państw, w których przemoc „honorowa” wciąż stanowi duży problem, tj. państw azjatyckich, wprawdzie niejednorodnych religijnie, ale w znakomitej większości islamskich - Pakistanu, Jordanii i Turcji. Docenić należy duży wysiłek badawczy Autorki, bowiem rozważania dogmatyczne zostały oparte na tłumaczeniach aktów prawnych obowiązujących w wybranych do analizy krajach, głównie źródłach tłumaczonych z języków urzędowych na język angielski.

W rozdziale IV przybliżono rozwiązania prawne obowiązujące w państwach europejskich, które już od długiego czasu określane są jako państwa wielokulturowe, tj. Wielka Brytania oraz Holandia. Słusznie Autorka uznała, że wyróżnikiem akurat tych państw, decydującym o ich wyborze, była zarówno skala zjawiska zbrodni „honorowych” występująca na ich terytorium, jak i typ obowiązującego systemu prawnego.

Ostatni, rozdział V dotyka problematyki przestępstw motywowanych kulturowo w Polsce ze szczególnym uwzględnieniem zbrodni „honorowych”.

Autorka poddała detalicznej analizie sposoby zastosowania „obrony przez kulturę”, które albo miały już miejsce przed polskim wymiarem sprawiedliwości w rzeczywistych stanach faktycznych albo mogłyby pojawić się hipotetycznie.

Pracę wieńczą uwagi końcowe, w których Autorka prezentuje swoje najbardziej istotne ustalenia badawcze i dokonuje weryfikacji postawionych na wstępie hipotez badawczych. Jest to niezwykle cenna i syntetyczna część pracy.

Już w tym miejscu bardzo wysoko oceniając wysiłek badawczy Doktorantki poniżej sformułowano kilka uwag i sugestii do rozważenia na etapie przygotowywania pracy do publikacji. Nie są to uwagi krytyczne, lecz wspomagające i życzliwe.

1. Przykładowo na s. 140, 150, 151, 155 Autorka posługuje się pojęciem „artykułu” zamiast „przepisu”. Wypada przypomnieć, że artykuł jest tylko jednostką systematyzacyjną aktu prawnego, zaś normę prawną interpretujemy z przepisu. Zamiast: „Pomimo że art. 6 jordańskiej Konstytucji gwarantuje równość wobec prawa, artykuły te stanowią wyraźne zaprzeczenie ustanowionych standardów oraz potwierdzają istniejącą dyskryminację wobec kobiet.” Proponuję: „Pomimo, że art. 6 jordańskiej Konstytucji gwarantuje równość wobec prawa, przepisy te stanowią wyraźne zaprzeczenie ustanowionych standardów oraz potwierdzają istniejącą dyskryminację wobec kobiet.”
2. Na s. 216 Autorka posługuje się niewłaściwym sformułowaniem „gwałt małżeński”. O ile jest to, przy mojej pełnej dezaprobach, szeroko wykorzystywane w publicystyce i w mediach, prawnik powinien używać precyzyjnego języka prawniczego – „zgwałcenie małżeńskie”. Gwałt jest bowiem tylko jednym ze znamion strony przedmiotowej niektórych przestępstw, a konkretnie znamion dotyczących okoliczności modalnych. Np. art. 166 kk „Kto, stosując podstęp albo gwałt (...)”. Wypada przy tym

na korzyść Autorki odnotować, że art. 36 tzw. Konwencji Stambulskiej w oficjalnym urzędowym tłumaczeniu na j. polski także posługuje się pojęciem gwałtu zamiast zgwałcenia – „Przemoc seksualna, w tym gwałt”. Tłumaczenie zostało wykonane na zlecenie Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, niestety prawdopodobnie bez udziału prawnika karnisty w procesie translacji.

3. Na s. 229, 270 Autorka pisze o „kontratypach pozaustawowych”. Zalecam ostrożne korzystanie z takiej konstrukcji, bowiem zarówno kontratypy, jak i typy czynów zabronionych są określone w ustawie, w myśl podstawowej zasady prawa karnego: „*Nullum crimen sine lege parlamentaria*”. Prawidłowo należałoby pisać o kontratypach ustawowych – kodeksowych i pozakodeksowych, co nie zmienia faktu, że kontratyp zawsze ma ustawowy charakter.

4. Ewentualną publikację należy uzupełnić o głosę Przemysława Krawczyka, która jeszcze nie była opublikowana na dzień finalizacji dysertacji. Jest ona zamieszczona w Palestrze nr 9 za 2022 r. na s. 113-127 (P. Krawczyk, Odpowiedzialność karna obcokrajowca za ślub z nieletnią – glosa do postanowienia Sądu Okręgowego w Częstochowie z 29.08.2019 r. (VII Kz 378/19)).

Dostęp:

[https://drive.google.com/file/d/1L6gDd14MHc5kkrTR6_qYqohYPE-](https://drive.google.com/file/d/1L6gDd14MHc5kkrTR6_qYqohYPE-Q_gmP/view)

[Q_gmP/view](https://drive.google.com/file/d/1L6gDd14MHc5kkrTR6_qYqohYPE-Q_gmP/view) Warto zwłaszcza pochylić się nad konstatacją Autora, będącego aplikantem adwokackim w Izbie Adwokackiej we Wrocławiu, w myśl której: „sądy orzekające w sprawie popełniły liczne, wręcz kardynalne błędy, których powielanie może nie tylko skutkować błędną wykładnią prawa, ale także wprowadzaniem do obrotu prawnego wadliwych orzeczeń”. Autor zwraca zwłaszcza uwagę, że utrwalenie orzeczeń Sądu Rejonowego i Sądu Okręgowego zapadłych w niniejszej sprawie mogłoby

doprowadzić do zatracenia sensu instytucji błędu co do prawa, czy też rozumienia konstrukcji znikomej społecznej szkodliwości. Wypada się zgodzić z glosatorem, że glosowane orzeczenie jest klasycznym przykładem przysłowiowego „wylania dziecka z kąpielą.” Warto przypomnieć, że stan faktyczny dotyczył współżycia z nieletnią w społeczności romskiej. Dorosły mężczyzna zawarł małżeństwo pozostając w zamkniętej społeczności, będąc w niej wychowany i ukształtowany, nie wiedział o nielegalności współżycia z osobą poniżej 15. roku życia, którą poślubił zgodnie z wyznawanym obrzędkiem, podyktowanym wielowiekową tradycją. Nadto przebywając w Polsce nie miał prawie żadnego kontaktu z polską obyczajnością. Jak wskazuje Doktorantka: „W sprawie tej początkowo sąd I instancji umorzył postępowanie na podstawie art. 17 § 1 pkt. 3 k.p.k. uznając, że czyn ten nie stanowi przestępstwa z uwagi na znikomą społeczną szkodliwość. SO natomiast utrzymał umorzenie w mocy, zmieniając jednak jego podstawę na art. 17 § 1 pkt. 2 k.p.k., co było konsekwencją przyjęcia, że sprawca działał w usprawiedliwionym błędzie co do bezprawności czynu.” Zatem Sąd Okręgowy w Częstochowie w sprawie z art. 200 § 1 k.k. dotyczącej współżycia seksualnego nieletniej w ramach małżeństwa zawartego przez Romów uznał za usprawiedliwioną nieświadomość bezprawności czynu. Problem ten wymaga głębszej dyskusji.

W kontekście treści pracy pojawiają się dwa główne pytania do Autorki dysertacji. Odpowiedź na nie z pewnością wzbogaci zaprezentowaną treść rozprawy:

1. Jakie jest stanowisko Doktorantki na temat wykorzystywania argumentu kulturowego jako okoliczności łagodzącej karę? Wprawdzie można się domyślać

po analizie dysertacji, ale dobrze byłoby zaprezentować w tym względzie jednoznaczną opinię.

2. W jaki sposób odmienne pochodzenie kulturowe sprawców może być wykorzystywane jako element linii brony w sprawie oskarżonego cudzoziemca za przestępstwo popełnione w Polsce?

IV. Bibliografia

W pracy wykorzystano imponującą literaturę, obejmującą ogółem 525 pozycji, z czego aż 188 pozycji anglojęzycznych i kilka pozycji w j. francuskim (1) oraz holenderskim (4). Podkreślić należy, że Autorka dokonała bardzo rzetelnego przeglądu literatury z ostatnich kilkudziesięciu lat ze szczególnym uwzględnieniem stanu z czasów nam współczesnych - XXI wieku. Doktorantka posłużyła się w pracy szeregiem opracowań monograficznych, wiodących podręczników, a także opracowań o charakterze pryncypialnym. Słusznie także wykorzystano wyselekcjonowane starannie zasoby internetowe w sieci WWW, gdyż z punktu widzenia badanej problematyki był to zabieg celowy i uzasadniony ze względu na bogactwo tych źródeł.

W dysertacji wykorzystano w głównej mierze materiały źródłowe, takie jak: akty normatywne, projekty aktów normatywnych, uzasadnienia aktów normatywnych i teksty religijne. Celowym zabiegiem było zaprezentowanie poglądów teoretyków i praktyków prawa oraz stanowisk judykatury na przedstawione kwestie.

V. Formalna strona pracy

Od strony formalnej praca zasługuje na bardzo wysoką ocenę, pod względem technicznym napisana została bardzo starannie. Przypisy skonstruowane są poprawnie, należycie dokumentują wykorzystane źródła.

Literówki występują incydentalnie (np. s. 41, 120, 130, 132, 150, 155, 201, 209, 235, 236), jednak zważywszy na objętość pracy, jest to problem marginalny, łatwy do wyeliminowania. Dla większej czytelności należałoby gdzieś dzielić większe partie tekstu na akapity (np. s. 42, 207, 233, 244, 248, 255, 262). Warsztat pisarski jest dojrzały i dobrze ukształtowany na tym poziomie drogi naukowej.

VI. Uwagi szczegółowe- wybrane

1. Na s. 123 zamiast „Badenii-Witenbergii” - powinno być „Badenii-Wirtembergii”.
2. Na s. 124 kolokwializm „wysoko postawione osoby”. Proponuję unikać tego typu sformułowań w pracy naukowej.
3. Na s. 133 zamiast „w opinii K. Sadowa” - „w opinii K. Sadowej”. Przywoływana Autorka to Katarzyna Sadowa.
4. Na s. 210 Autorka pisze: „Po drugie, dobrze się stało, że Sąd nie przyjął równocześnie bezkrytycznie tych uwarunkowań kulturowych za usprawiedliwienie dla naganego, w naszej ocenie, zachowania się sprawcy lub za okoliczność łagodzącą przy wymiarze kary, słusznie twierdząc, że nie powinno się uwzględniać aspektów kulturowych leżących u genezy przestępstwa wobec sprawców, którzy w swoim życiu nie przestrzegają wzorców zachowań obowiązujących w danej społeczności mniejszościowej”. Wypada zapytać o sformułowanie – w naszej ocenie, czyli czyjej? Praca jest autorska, zatem taka też powinna być ocena – Autorki. Chyba, że nie są to autorskie wywody, lecz przywołanie jakiegoś fragmentu obcego tekstu. W tej sytuacji jednak należałoby podać w przypisie wykorzystane źródło.
5. Na s. 241, 243 Autorka posługuje się sformułowaniem „ciężko” wskazać, „ciężko” wymagać. Proponuję raczej użycie przysłowka „trudno”, bowiem

ciężkość łączona jest z przedmiotami materialnymi, zaś intelektualne wyzwania są po prostu trudne, nie ciężkie.

6. Na s. 241 widnieje nieprawidłowy zapis „*Überzeugungstater*” zamiast „*Überzeugungstäter*”.
7. Na s. 255 należy poprawić stylistykę w zdaniu: „Zagadnienie to, poruszone już w ramach omówienia błędu co do prawa, zasługuje tu na szczególną uwagę z uwagi (...)”.
8. W tekście pisanym należy analizować, rozważać, itp., nie zaś „omawiać” (np. s. 289).
9. Na s. 290 „duża zależność pomiędzy (...), a (...)” należy wyeliminować przecinek przed a. W sytuacji, kiedy w zdaniu mowa jest o wspólnej cesze lub położeniu dwóch rzeczy oddzielonych spójnikiem a, który połączony jest z wyrazem między lub pomiędzy, nie stawiamy przecinka.

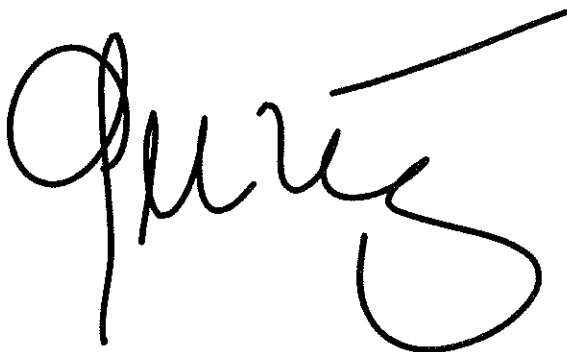
VII. Konkluzja

Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska Pani mgr Julii Berg-Bajraszewskiej pt. „Zbrodnie honorowe – aspekty karne i kryminologiczne” jest pracą pionierską z dużym udziałem źródeł zagranicznych. Włożono w nią wiele wysiłku badawczego, także związanego z analizą normatywnych rozwiązań zupełnie obcych kulturowo porządków prawnych. Praca stanowi merytorycznie poprawne, wartościowe i kompleksowe opracowanie wybranej problematyki, a zawarte w niej rozważania są dojrzałe, opierając się na racjonalnych ocenach. Rozprawa stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, a Kandydatka do uzyskania stopnia naukowego doktora w obszarze nauk społecznych w dyscyplinie nauk prawnych wykazała się w pracy ogólną wiedzą teoretyczną oraz umiejętnością prowadzenia pracy naukowej.

Pomimo drobnych podniesionych uwag i zastrzeżeń, nie mam żadnych wątpliwości, że recenzowana rozprawa spełnia wymogi stawiane rozprawom doktorskim, określone w art. 187 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 574 z późn. zm.). W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie Pani mgr Julii Berg-Bajraszewskiej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Składam także wniosek do Rady Naukowej Dyscypliny Nauki Prawne na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego o wyróżnienie rozprawy doktorskiej.

Ponadto, z pełnym przekonaniem sugeruję publikację przygotowanej dysertacji, gdyż nosi ona cechy opracowania nowatorskiego i niewątpliwie uzupełnia istniejące aktualnie piśmiennictwo. Przed publikacją należałoby skorygować nieco tekst pracy posiłkując się w tym względzie życzliwymi uwagami Recenzentów.

A handwritten signature in black ink, appearing to be 'J. Berg-Bajraszewska', written in a cursive style.